

## I πολιτική ασφαλείας των Κυβερνήσεων Τρικούπη και το Ελληνικό Ναυτικό, 1881-1895

Όταν στα 1830 η επαναστατημένη Ελλάδα απέκτησε την πολιτική της ανεξαρτησία, η οικονομική της αυτοδυναμία δεν ήταν εξασφαλισμένη, θώς το κύριο πλουτοπαραγωγικό της κεφάλαιο, η καλλιεργήσιμη γη της, δεν ερέβαινε το είκοσι τοις εκατό της επιφάνειας της χώρας τη στιγμή που το αντίστοιχο ποσοστό για την υπόλοιπη Νοτιοανατολική Ευρώπη ξεπερνούσε το ράντα τοις εκατό<sup>1</sup>. Η κατάσταση αυτή συνετέλεσε στο χαμηλό ποσοστό γεννήτων αλλά και στο υψηλότερο ποσοστό μετανάστευσης στα Βαλκάνια, παράγοις που με τη σειρά τους καθήλωσαν την εγχώρια αγορά σε μικρά μεγέθη<sup>2</sup>. τως ήταν αναμενόμενο, η όλη οικονομική δυσπραγία της χώρας συνέβαλε ως κ βαθμό στην υιοθέτηση αλυτρωτικής πολιτικής κατά τα πρώτα εκατό χρόνια υ σύγχρονου ελληνικού κράτους. Μια αλυτρωτική πολιτική που ενισχύθηκε ίσης από την προσδοκία ότι η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία θα γυούνταν την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας. Η α-υσία στην Ελλάδα συστήματος οχυρώσεων μεταξύ του 1830 και του 1913, σε κ περίοδο εκτεταμένων οχυρωματικών έργων στις περισσότερες ευρωπαϊκές ρες, αποτελεί μίαν έμμεση πλην όμως σαφή ένδειξη της προσδοκίας αυτής<sup>3</sup>.

---

### \* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Ζήσης Φωτάκης είναι δρ., διδάσκων του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

1. John Lampe και Marvin Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950: from imperial borderlands to developing nations*, Indiana University Press, Μπλούμινγκτον Ιντιάνα 82, σ. 167.

2. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκ-ιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα, 1830-1922*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σ. 101, 149.

3. Hew Strachan, «From Cabinet War to Total War» Roger Chickering, Stig Förster

Τα πρώτα πενήντα χρόνια όμως μετά την Επανάσταση του 1821 η αλυτρωτική πολιτική της Ελλάδας συνάντησε τη σθεναρή αντίθεση της Μεγάλης Βρετανίας που υποστήριζε τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Τουρκίας ως φεαλιστικής δικλείδας κατά της καθόδου της Ρωσίας στη Μεσόγειο. Μια κάθοδος, που αν ποτέ συνέβαινε, απειλούσε να διακόψει την πλέον σύντομη γραμμή κοινοτήτων της Αγγλίας με την αυτοκρατορία της στις Ινδίες<sup>4</sup>. Προσαρμοζόμενος στην πολιτική της στην αντίθεση διεθνή συγκυρία η ελληνική πολιτεία δεν έπυξε ισχυρές ένοπλες δυνάμεις<sup>5</sup>. Αντίθετα, υιοθέτησε την ανεπίσημη υποθήριξη χριστιανικών εξεγέρσεων στην οθωμανική Νότια Βαλκανική με την ελπίδα ότι οι εξεγέρσεις αυτές θα συγκινούσαν τους Ευρωπαίους και θα οδηγούσαν στη βαθμιαία ενσωμάτωση των επαναστατημένων χριστιανών στην Ελλάδα κατο προηγούμενο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821<sup>6</sup>.

Το δυσμενές διεθνές πλαίσιο ανατράπηκε με την ήττα της Τουρκίας από τη Ρωσία το 1878 που οδήγησε στη σταδιακή εγκατάλειψη από τις Μεγάλες Δυνάμεις του δόγματος της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στρατηγικώς ασθενή οθωμανικά σύνορα στα Βαλκάνια και σε ανεξαρτητοποίηση και άλλων πλην της Ελλάδας βαλκανικών κρατών<sup>7</sup>. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τις ριζικές αυτές γεωπολιτικές αλλαγές ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας για το μεγαλύτερο διάστημα μεταξύ του 1881 και του 1895, προσκάλεσε το Βέλγο ειδικό της οχυρωματικής Brialmont να μελετήσει τη στρατιωτική κατάσταση της χώρας και να προτείνει ένα νέο αμυντικό σχέδιασμό. Στο έγγραφο που συνέταξε ο Brialmont επισημαίνονταν ότι σε περίπτωση ελληνο-οθωμανικού πολέμου η γεωγραφική διαμόρφωση της χώρας καθιστούσε πιθανή

---

μ.), *Great War, total war: combat and mobilization on the Western Front*, German Historical Institute; Cambridge University Press, Ουάσινγκτον Ντ. Σ. και Κέμπριτζ 2000, σ. 9-20.

Charles Verner Reed, *The British Naval Missions at Constantinople, 1908-1914*, Διαικονική, Οξφόρδη 1995, σελ. 4-7. Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1830 à nos jours: Le règne de Georges I avant le Traité de Berlin (1862-1878) - Hellénisme et Slavisme*, Les Presses Universitaires de France, Παρίσι 1925, σ. 309-316, 328-338, 388-417. Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεώτερος Ελληνισμός, 1830-1881*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 137-141, 165, 217. P.R.O., ADM. 116/1000, Admiralty War Staff Memorandum, 28 Οκτωβρίου 1912.

Η πληρέστερη χρονογραφία που αναφέρεται στη στασιμότητα του ελληνικού Ναυτικού τον περίοδο 1833-1875 είναι Δημήτριος Φωκάς, *Χρονικά του Ελληνικού Ναυτικού, 1833-1875*, Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, Αθήνα 1923.

Evangelos Kofos, "War and Insurrection as Means to Greek Unification in the Mid-nineteenth Century", Bella Kirally and G.E. Rothenberg (επιμ.), *War and Society in Eastern Europe*, τόμ. 14, Brookly Coll., Νέα Υόρκη 1979, σ. 338-351.

Βλ. - μεταξύ άλλων -: Feroz Ahmed Yasamee, «Abdülhamid II and the Ottoman De-feat Problem», *Diplomacy and Statecraft*, 4, no. 1 (1993), σ. 23. Medlicott, W.N., *The Aftermath of Berlin and After*, Cass. Λονδίνο 1963

ταυτόχρονη εισβολή της από τουρκικά στρατεύματα σε ένα πλήθος σημείων. Ιομένου ότι οι ελληνικοί στρατιωτικοί πόροι ήταν περιορισμένοι προτεινόταν αράταξη του ελληνικού στρατού σε δύο οχυρωματικές γραμμές που θα δη- οργούνταν μεταξύ της Λαρίσης και των Τρικάλων και μεταξύ των Θερμοπου- και της Ναυπάκτου. Οι δύο αυτές γραμμές θα συνέβαλλαν είτε στην επι- οδυνση της προέλασης του τουρκικού στρατού προς την Αθήνα είτε στην υπο- οριξη της ελληνικής αντεπίθεσης σε περίπτωση που οι επιχειρήσεις εξελίσσο- ον ευνοϊκά για τον ελληνικό στρατό. Η Αθήνα προτεινόταν να μετατραπεί σε ο τεράστιο οχυρωμένο στρατόπεδο το οποίο θα αποτελούσε το καταφύγιο του ο ελληνικού στρατού σε περίπτωση ήττας με την προϋπόθεση βέβαια ότι ο ανεφο- οσμός των Αθηνών θα ήταν εξασφαλισμένος από την απειλή αποκλεισμού από ο τουρκικό στόλο. Οι περιπτώσεις της Βιέννης (1809, 1866) και του Παρισιού ο 170) συνηγορούσαν στην άποψη ότι η ύπαρξη ενός έσχατου καταφυγίου για ο ν ηττημένο στρατό μπορούσε να επιτρέψει τη συνέχιση του αγώνα με συνέ- ο α να εξαναγκαστεί ο νικητής να παραχωρήσει επιεική ειρήνη στον ηττημένο ο γω του φόβου της χρονικής επιμήκυνσης του πολέμου και των επιπλοκών που ο λανόν να απέρρεαν απ' αυτήν<sup>8</sup>. Με άλλα λόγια, οι προτάσεις του Brialmont, ο εν πολλοίς υιοθετήθηκαν και από τον στρατηγό Vosseur<sup>9</sup>, τον αρχηγό της ο λλικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα μεταξύ του 1884 και του ο 87, συνιστούσαν στην Ελλάδα την ανάπτυξη δυνατότητας επιμήκυνσης του ο λέμου με την ελπίδα ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν θα διακινδύνευε ένα ο κρύ πόλεμο εναντίον της από το φόβο πιθανών περιπλοκών στα Βαλκάνια και ο Εγγύς Ανατολή.

Την ίδια περίπου εποχή με τις προτάσεις Brialmont ο Τρικούπης έλαβε κι ο κ ενδιαφέρον υπόμνημα σχετικά με την άμυνα των Δαρδανελίων συντάκτης ο οποιού ήταν ο συνταγματάρχης Πουρνάρας, ο τότε στρατιωτικός ακόλουθος ο ην ελληνική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη. Στο υπόμνημά του ο Πουρνά- ο ς αφηγούνταν πως το βρετανικό σχέδιο εκβίασης των Δαρδανελίων κοινοποιή- ο κε από τους Βρετανούς στην ελληνική κυβέρνηση το 1880 αλλά και το πως ο ισμένοι Έλληνες πολιτικοί συνέχιζαν να μελετούν το ενδεχόμενο πραγματο- ο ίησης παρόμοιας επιχείρησης<sup>10</sup>. Ο ίδιος ήταν της άποψης ότι η Ελλάδα θα ο ρεπε να προετοιμαστεί για κάτι τέτοιο επειδή θα προσέλκυε τη συμμαχία των ο τιπάλων της Τουρκίας<sup>11</sup>. Ως είχαν τα πράγματα όμως, η χώρα δεν ήταν ακόμα

8. Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Τρικούπη, Φακ. 9, Brialmont - Mémoire sur la défense de la Grèce, Μαρτίου 1883.

9. Δ.Ι.Σ, Φάκελος 1705, Υπόμνημα Χατζηανέστη, Επιτελείο Στρατιάς Θεσσαλίας, 17 οβρουαρίου 1897.

10. Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Τρικούπη, Φακ. 12, Ρουτναγας, Υπόμνημα περί της Χερσονήσου της ο λλιπόλεως c. 1882, σελ. 6.

11. Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Τρικούπη, Φακ. 12, Ρουτναγας, Υπόμνημα περί της Χερσονήσου της ο λλιπόλεως c. 1882, σελ. 6.

οιμη για την ανάληψη παρόμοιας επιχείρησης. Μολοταύτα η ασθενής οχύρωση των Στενών<sup>12</sup> αλλά και το μέτριο μέγεθος του εκστρατευτικού σώματος που απαιούνταν για την κατάληψή τους (10-15.000 άνδρες)<sup>13</sup> άφηναν κατά τον Πουρνάρα πίδες για το μέλλον υπό τον όρο ότι η Ελλάδα θα αποκτούσε ισχυρό Ναυτικό.

Τα συμπεράσματα των υπομνημάτων αυτών μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: Σε περίπτωση πολέμου με την Τουρκία δεν μπορούσε να περιμένει κανείς τι περισσότερο από τον ελληνικό στρατό από μια σθεναρή άμυνα. Για να είναι αποτελεσματική η άμυνα, η κυριαρχία της θαλάσσης από το ελληνικό ναυτικό ήταν απαραίτητη. Η κυριαρχία της θαλάσσης από το ελληνικό Ναυτικό ήταν ίσης απαραίτητη αν η συμμαχική αξία της Ελλάδας επρόκειτο να είναι σημαντική σε περίπτωση ανάφλεξης στην Εγγύς Ανατολή.

Η έκθεση Brialmont σχετικά με την αναγκαιότητα κατασκευής οχυρώσεων, ήρθε σε αντίθεση με τις απόψεις του Τρικούπη. Τουναντίον, ήδη από το 81 είχε εκφραστεί ο Τρικούπης υπέρ της κατασκευής οχυρωματικής γραμμής στα ελληνοτουρκικά σύνορα<sup>14</sup>. Εντούτοις, οι προτάσεις Brialmont δεν υλοποιήθηκαν πιθανότατα λόγω του ότι οι επιστήμες της οχυρωματικής και της βλητικής προορίσασαν ραγδαίες εξελίξεις στη δεκαετία του 1880 αλλά και διότι ο Βέλγος οπτικός ήταν διεθνώς γνωστό ότι ευνοούσε την κατασκευή πολυδάπανων και ανομβόρων οχυρωματικών έργων<sup>15</sup>. Επιπλέον, η στρατηγική κατάσταση της Ελλάδας δεν ήταν τόσο δυσμενής όσο την είχε σκιαγραφήσει ο Brialmont. Αντιθέτως, οι μικρές αποστάσεις εντός του ελληνικού βασιλείου και η σχετική απόστασή του από την Κωνσταντινούπολη αλλά και η ύπαρξη σεβαστού ελληνικού εμπορικού Ναυτικού και πολλών καλών φυσικών λιμένων σε όλη την ελληνική κράτεια σήμαινε ότι ο ελληνικός στρατός, κάτω από την προστασία ενός σχετικά ισχυρού στόλου, θα μπορούσε να επιστρατευθεί πιο γρήγορα από τον τουρκικό στρατό. Συνάμα, η έγκαιρη ολοκλήρωση της τουρκικής επιστράτευσης θα ήταν αδύνατη εάν ο ελληνικός στόλος απέτρεπε την αποστολή τουρκικών στρατευμάτων από θαλάσσης μιας και το οθωμανικό σιδηροδρομικό δίκτυο ήταν σχεδόν ανύπαρκτο ενώ το οδικό δίκτυο των νοτίων Βαλκανίων ήταν ημιορεινό και ταρκαές<sup>16</sup>. Λαμβάνοντας, τέλος, υπόψη ότι τα οθωμανικά στρατεύματα ήταν

. Στο ίδιο, σ. 1-2.

. Στο ίδιο, σ. 6-20.

. Στο ίδιο, σ. 4.

. Αικατερίνη Φλεριανού, *Χαρίλαος Τρικούπης: η ζωή και το έργο του*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1999, том. 1, σ. 267.

. Strachan, «From Cabinet War to Total War», σ. 19. Arthur James Marder, *The Rise of British Sea power: a History of British Naval Policy in the Pre-dreadnought 1880-1905*, 3<sup>rd</sup> edition, Frank Cass, Λονδίνο 1972, σ. 160.

Σχετικά με την ταχύτητα της ελληνικής επιστράτευσης και το ρόλο του ελληνικού στόλου στην παρεμπόδιση της ολοκλήρωσης της τουρκικής επιστράτευσης βλ. - μεταξύ των άλλων - Νικόλαος Λεβίδης, *Ιστορία του Ελληνο-Τουρκικού Πολέμου*, Ιγγλέσις. Αθήνα

ταρμένα σε τρεις ηπείρους<sup>17</sup> αλλά και ότι ένα μεγάλο μέρος των δυνάμεων αν αναγκαστικά θα καθηλώνονταν στα τουρκικά σύνορα με τα άλλα βαλκανικά κράτη και τη Ρωσία ήταν πιθανό ότι ένας ελληνοτουρκικός πόλεμος θα κούσε αρκετά ώστε να προκαλέσει σερβο-βουλγαρική επέμβαση κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η πιθανότητα και η αποτελεσματικότητα αυτού του σεναρίου ενισχύονταν από το προηγούμενο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, της οποίας η επιμήκης λόγω της δράσης του ελληνικού Ναυτικού, οδήγησε στην επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων κατά της Τουρκίας<sup>18</sup>. Το σενάριο δε αυτό έμελλε να εβαιωθεί και κατά τη διάρκεια του ιταλο-τουρκικού πολέμου του 1911-12 όταν η διακοπή των τουρκικών θαλασσιών συγκοινωνιών από τον ιταλικό στόλο (αργότερα τον ελληνικό) στάσιμα στο χερσαίο θέατρο των επιχειρήσεων (Λιβύη) αλλά και η δέσμευση ισχυρών τουρκικών δυνάμεων στην ασιατική Τουρκία ώστε να αποτραπεί ιταλικός αντιπερισπασμός στην περιοχή<sup>19</sup> έπαιξε τον ρόλο των Βαλκάνιους συμμάχους να επιπέσουν κατά της Τουρκίας με τα καλά καταστρεπτικά αποτελέσματα για την τουρκική κυριαρχία στα Βαλκάνια. Από τη δεκαετία του 1880 και μετά, η απειλή μιας παρόμοιας εξέλιξης απειλούσε να ενθαρρύνει την Τουρκία στο να υιοθετήσει διαλακτικότερη στάση απέναντι των ελληνικών αιτημάτων στο Αιγαίο, την Ήπειρο και τη Μακεδονία. Ορμώμενος από τις ανωτέρω παραδοχές, ο Τρικούπης έδωσε προτεραιότητα στην ανάπτυξη του πολεμικού Ναυτικού σε σχέση με τη βελτίωση του στρατού. Κι αυτό γιατί ο Τρικούπης ήταν επίσης σίγουρος ότι η κατοχή ενός ισχυρού στόλου θα επέτρεπε στην Ελλάδα «μόνο να κουνήσει το χέρι της και τα νησιά και η Κρήτη θα γίνονταν δικά της»<sup>20</sup> και μάλιστα ότι «όταν επιστεί η στιγμιαία τελική εκκαθάρισεως... κάποιος θα ενθυμηθεί ότι ήμεθα μια εκ των ισχυρών δυνάμεων της Μεσογείου»<sup>21</sup>. Η πλέον εμφαντική δήλωση της

8, σ. 42, 67, 72. Περικλής Αργυρόπουλος, *Το Ναυτικό της Ελλάδος Πρόγραμμα*, Εστία Αθήνα 1907 σ. 181-190. Γεννάδιος, Αρχείο Δραγούμη, Φάκελος 7/1, Further Correspondence respecting the Affairs of Greece, Λονδίνο, Ιούνιος 1886, Τηλεγράφημα αριθμ. Rumbold προς Salisbury, Αθήνα, 9 Ιανουαρίου 1886. P.R.O, F.O. 32/607, Monson προς Salisbury, Αθήνα, 6 Ιουνίου 1889.

7. F.A.K. Yasamee, «Abdülhamid II and the Ottoman Defence Problem», σελ. 25.

8. Γενικά για την εξέλιξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 βλ. Εκδοτική Αθηνών, *Πορεία του Ελληνικού Έθνους: η Ελληνική Επανάσταση και η ίδρυση ανεξάρτητου κράτους 21-1832*), Αθήνα 1975. Ειδικότερα για την πορεία και τη σημασία των ναυτικών επιχειρήσεων της επανάστασης βλ. Κωνσταντίνος Αλεξανδρής, *Αι Ναυτικά Επιχειρήσεις του υπέρ Ανεξαρτησίας Αγώνος, 1821-1829*, Ναυτική Επιθεώρησης, Αθήνα 1930.

9. Herbert Wrigley Wilson, *Battleships in action*, S. Low, Marstone Co, Λονδίνο 1926, σ. 175.

10. P.R.O, F.O. 32/599, Haggard προς Rosebery, 18 Φεβρουαρίου 1888.

11. Δημήτριος Πουρνάρας, *Χαρίλαος Τρικούπης: η ζωή και το έργο του*, Ελεύθερος, Αθήνα 1972, σ. 150.

ίστης του Τρικούπη στην αναγκαιότητα της θαλάσσιας ισχύος έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια μιας κοινοβουλευτικής συζήτησης που πραγματοποιήθηκε εν μέσω της μεγάλης οικονομικής κρίσης που οδήγησε στην πτώχευση του ελληνικού ράτους το Δεκέμβριο του 1891. Στη συζήτηση αυτή ο Τρικούπης δήλωσε ότι ταν πρόθυμος να προβεί σε περικοπές των προϋπολογισμών όλων των Υπουργείων συμπεριλαμβανομένου κι αυτού του Υπουργείου των Στρατιωτικών. Το όνο Υπουργείο του οποίου δεν σκόπευε να μειώσει τις δαπάνες ήταν αυτό των Ναυτικών, καθώς κατά τον Τρικούπη η Ελλάδα χωρίς ισχυρό Ναυτικό μπορούσε να θεωρηθεί ως στερούμενη ύπαρξης. Μια Ελλάδα με ισχυρό Ναυτικό, υποστήριξε ο Τρικούπης, ήταν εξ ολοκλήρου διαφορετικό κράτος από μια Ελλάδα χωρίς Ναυτικό καθώς η τελευταία δεν λαμβανόταν υπόψη ούτε από εκείνους με τους οποίους είχε διαφορές ούτε από αυτούς που ήταν θεατές των διαφορών αυτών. Μια ναυτικώς οργανωμένη Ελλάδα, κατέληξε ο Τρικούπης, εάν έκανε σωστά διαχείριση των υποθέσεών της, θα μπορούσε να εξασφαλίσει την τιμή και τη θέση της στον κόσμο<sup>22</sup>.

Έχοντας διαγράψει τις αρχές της ελληνικής αμυντικής πολιτικής, ο Τρικούπης ανέλαβε να τις πραγματοποιήσει το συντομότερο δυνατό φοβούμενος μήπως η Τουρκία στο μεταξύ «κατασκευάσει στρατηγικούς σιδηροδρόμους στη νότια Μακεδονία ή....αποκτήσει ναυτική δύναμη που θα εξισορροπούσε την ως τότε εξισορροπία θαλάσσιας ισχύος μεταξύ των δύο χωρών (Ελλάδας, Τουρκίας)»<sup>23</sup>.

Η πραγματοποίηση της πολιτικής ασφαλείας του Τρικούπη απαιτούσε επίσης τη ατήρηση του status quo στην Εγγύς Ανατολή μέχρι την ολοκλήρωση των ναυτικών και στρατιωτικών παρασκευών της Ελλάδας. Για το λόγο αυτό, ο Τρικούπης εργάστηκε για την επικράτηση ύφεσης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, κάτι που διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι οι εδαφικοί όροι της Συνθήκης του Βροντίνου είχαν αφήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία «χωρίς αξιόπιστη γραμμή άμυνας δυτικά της Τσατάλτζας, λιγότερο από 50 μίλια από την Κωνσταντινούπολη»<sup>24</sup> καθιστώντας την δεκτική σε συμβιβασμούς. Πράγματι, μιας και και χωρίς μεγάλη δύναμη ή ευρωπαϊκή συμμαχία δεν μπορούσε να προστατεύσει την Τουρκία από την επιθετικότητα των γειτόνων της<sup>25</sup>, η σύναψη διμερών συμφωνιών με τα βαλκανικά κράτη κρίθηκε σκόπιμη από τους Τούρκους ιθύνοντες<sup>26</sup>.

Όντας ένας από τους αρχιτέκτονες της ελληνοσερβικής Συνθήκης του Voeslau (1868)<sup>27</sup>, ο Τρικούπης εργάστηκε επίσης για τη σύμπληξη βαλκανικής συμμαχίας

22. P.R.O., F.O. 32/638, Monson προς Salisbury, 19 Φεβρουαρίου 1892.

23. P.R.O, F.O. 32/639, Monson προς Salisbury, Αθήνα, 25 Ιουνίου 1892.

24. F.A.K. Yasamee, «Abdólhamid II and the Ottoman Defence Problem», σ. 23.

25. Στο ίδιο, σ. 26-32.

26. Στο ίδιο, σ. 30.

27. Νεώτερος Ελληνισμός, 1833-1881, Εκδοτική Αθηνών, σελ. 80-81. Αικ. Φλεριανού, *Βίβλος Τρικούπης*, τόμ. 1, σ. 274-277

της Τουρκίας<sup>28</sup>, καθώς η διακριτική υποστήριξη επαναστάσεων στην τουρ-ατούμενη Βαλκανική είχε αποδειχθεί ανεπαρκής<sup>29</sup>. Η επιτυχία της πολιτισφαλείας των κυβερνήσεων Τρικούπη απαιτούσε τέλος τη συνεργασία του-πτον μιας μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης που θα έπαιρνε την Ελλάδα κάτω την προστασία της και θα της παρείχε την απαραίτητη οικονομική και τε-ή βοήθεια στην αναδιοργάνωση των ενόπλων της δυνάμεων. Έχοντας απο-στην προσέλκυση στρατιωτικών αποστολών από την Αγγλία, την Αυστρία η Γερμανία<sup>30</sup> η πρόσκληση Γαλλικής Ναυτικής Αποστολής στην Ελλάδα το : στέφθηκε με επιτυχία.

Γαλλική Ναυτική Αποστολή εργάστηκε στην Ελλάδα μεταξύ του 1885 και 1890 και με τη δράση της δικαίωσε τη σημαντικότερη επένδυση υλικών πό-που έγινε στο ελληνικό Ναυτικό κατά τη δεκαετία του 1880. Με την ίδρυση Έχολής Ναυτικών Δοκίμων στον Πειραιά και του Κεντρικού Προγυμναστη-στον Πόρο η ελληνική ναυτική εκπαίδευση μπήκε σε νέες βάσεις στις οποίες : και σήμερα στηρίζεται. Η ανάπτυξη του νεοσύστατου ναυστάθμου Σαλα-ς, η προικοδότηση των ελληνικών ακτών με ένα αξιόλογο δίκτυο φάρων : και η ένταξη στον ελληνικό στόλο πολεμικών μονάδων που μέσα σε λίγα :ια δεκαπλασίασαν την ισχύ του, αποτέλεσαν μερικά ακόμα επιτεύγματα οφείλονταν σε σημαντικό βαθμό στην εργασία της Γαλλικής Ναυτικής Απο-ής. Τέλος, μια σειρά νομοθετημάτων που εισηγήθηκε η Αποστολή θεράπευ-ρκετές οργανωτικές αδυναμίες του ελληνικού Ναυτικού χωρίς βέβαια αυτό ημαίνει πως δεν έγιναν και λάθη. Στο πολιτικό και οικονομικό επίπεδο το :ος ήταν αμοιβαίο, καθώς η παρουσία γαλλικών αποστολών στην Ελλάδα :υσε τη θέση της Γαλλίας στη Μεσόγειο που είχε πληγεί από την αγγλική :ληψη της Κύπρου (1878) και της Αιγύπτου (1882) αλλά και από την ιταλι-:νοποίηση (1860). Συνάμα, η γαλλική ναυπηγική βιομηχανία απεκόμισε :ντικά υλικά και διαφημιστικά οφέλη από τις συναλλαγές της με το ελληνι-:ράτος. Η Ελλάδα με τη σειρά της έδρεψε τη συμπάθεια της Γαλλίας κατά : κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας (1885-1886) αλλά και καθ' όλη τη διάρ-:της δεκαετίας του 1880 ενώ επίσης μπόρεσε με γαλλικά δάνεια να αποκτή-:σχυρό Ναυτικό<sup>31</sup>.

. Σπυρίδων Μαρχεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας: η Συνταγματική λεία, 1863-1909*, Πάπυρος, Αθήνα 1966, σ. 216.

. Αικ. Φλεριανού, *Χαρίλαος Τρικούπης*, τόμ. 1, σ. 287-288.

. P.R.O., F.O. 881/5206x, Greece, Intelligence Report, Captain Hare, W.A.H., Intel-:ce Branch War Office, 13 Μαρτίου 1886, σ. 20.

. M.A.E, C.P. Grèce, Tome 127, L' Spectator d'Orient, 16 Αυγούστου 1890. Ό.π., :e 116, Moüy προς Ferry, Αθήνα, 22 Ιουλίου 1884. Ό.π., Tome 123, Montholon προς :et, Αθήνα, 3 Ιανουαρίου 1889. Ό.π., Tome 117, Moüy προς Ferry, Αθήνα, 14 Φεβρουά-:1885. Lhéritier, *Hellénisme et Slavisme* σ. 218-219. Theodore Ropp, *The development : 1871-1906*, Λονδίνο: Naval Institute Press.

Η αμυντική όμως πολιτική του Τρικούπη, καθώς και η πολιτική ασφαλείας του δεν έμελλε να αποδώσουν τα προσδοκώμενα οφέλη. Η σύμπληξη της γαλλο-ρωσικής συμμαχίας μεταξύ του 1891 και του 1894 υποβάθμισαν στα μάτια των άλλων τη σημασία της ναυτικής τους συνεργασίας με την Ελλάδα με αποτέλεσμα αυτή να ατονήσει. Συνάμα, η μεγάλη δανειακή επιβάρυνση του ελληνικού ημοσίου για τη ναυτική μεγέθυνση της χώρας υπήρξε ένας από τους λόγους της πτώχευσης του 1893. Το εκρηκτικό μείγμα μιας οικονομίας σε κρίση και ενός Ναυτικού που σε ισχύ, τηρουμένων των αναλογιών, υπήρξε το ισχυρότερο που είχε ποτέ στην κατοχή της η σύγχρονη Ελλάδα συνέθεσε το φόντο στον οποίον εκτυλίχθηκε ο ατυχής πόλεμος του 1897<sup>32</sup>. Φέρει, επίσης, σημαντικές αναλογίες με τις απαρχές της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 αλλά και του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου του 1912-1913 καθώς και στις τρεις περιπτώσεις η Ελλάδα διευκολύνθηκε σε πόλεμο με την Τουρκία τόσο από τα οικονομικά της προβλήματα όσο και από την κατοχή σημαντικής ναυτικής ισχύος. Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η αμυντική πολιτική του Τρικούπη ορθά απέδωσε βαρύνουσα σημασία στην ανάπτυξη ναυτικής ισχύος<sup>33</sup>. Οι δανειακές όμως επιβαρύνσεις έσω των οποίων η ελληνική ναυτική μεγέθυνση πραγματοποιήθηκε, οι κοσμογονικές γεωπολιτικές αλλαγές της δεκαετίας του 1890 αλλά και η αδέξια διαίριση της κληρονομιάς Τρικούπη από τους απaráσκειους πολιτικούς του αντιίλους, που κυβερνούσαν τη χώρα κατά το 1897, μάλλον ζημιά προκάλεσαν παρά προώθησαν τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα.

87, σ. 69-71. Zisis Fotakis, *Greece, its Navy and the Foreign Factor, November 1910-1919*, Διδακτορική Διατριβή, Οξφόρδη 2003, σ. 12-16. Στυλιανός Λυκούδης, «Δεξιότητες του Ακαδημαϊκού Στυλιανού Λυκούδη», *Ναυτική Επιθεώρησης*, 182, 1940, σ. 149-2. Γρηγόρης Μεζεβίρης, «Το Ναυτικόν Πρόγραμμα προ Πεντηκονταετίας», *Ναυτική Επιθεώρησης*, 134, (1934), σ. 117-137. Bordeaux, Général «Une mission navale en Grèce 1834-1890. L'amiral Lejeune», *La Méditerranée*, no. 19, (Sept. 1930), σ. 200-202. Ε.Β., Δέκατη Τρίτη Περίοδος, Τρίτη Σύνοδος, 72 Συνεδρίαση, 5 Μαρτίου 1894, Ομιλία Κωνσταντίνου Βενελλόπουλου, Η., σ. 1243-1252 και 73 Συνεδρίαση, 6 Μαρτίου 1894, Ομιλία Κωνσταντίνου Βενελλόπουλου, Η., σελ. 1253-1255.

32. Οι πολεμικές επιχειρήσεις του Ελληνο-Τουρκικού Πολέμου του 1897 περιγράφονται ενάργεια στο Wilhelm Colmar Goltz, *Der Thessalische Krieg und die Türkische Armee*, Βερολίνο, E.S. Mittler und Sohn, 1898. Οι πολιτικές και διπλωματικές εξελίξεις του πολέμου αναφέρονται με πληρότητα στα George Papadopoulos, *England and the Near East, 1861-1898*, Θεσσαλονίκη, Institute for Balkan Studies, 1969, σ. 119-224 και William Leo- d Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, 2<sup>η</sup> έκδοση, A.A. Knopf, Νέα Υόρκη 1956, σ. 355-383.

33. Ανδρέας Ανδρεάδης, *Εθνικά Δάνεια και Ελληνική Δημόσια Οικονομία: Έργα*, τόμ. 2 (Εθνική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1938), σ. 441-452. O.ST., H.H.STA, Politisches Archiv, Griechenland, Φάκελος 63, 38, Fürstenberg προς Berchthold, Αθήνα, 21 Σεπτεμβρίου 1912. Andreas Demetrakopoulos, «The Contribution of the Hellenic Navy to Allied Effort During the First Balkan War, 1912-13», *Acta, International Symposium Military History 'Mudros 92' 'Paulos Melas 92'* Αθήνα 1992 - 59-69



**υντομογραφίες**

DM	Βρετανικό Ναυαρχείο
.P.	Correspondence Politique
.I.Σ.	Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού
.Λ.Ι.Α.	Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
.Σ.Β	Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής
.Ο.	Αρχεία του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών
.H. STA.	Αυστριακά Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχεία του Αυστριακού Υπουργείου των Εξωτερικών
Γ.Α.Ε.	Αρχεία του Γαλλικού Υπουργείου των Εξωτερικών
RO	Βρετανικά Γενικά Αρχεία του Κράτους

**ιβλιογραφία**

**. Πρωτογενείς Πηγές**

**δημοσίευτες Πηγές / Επίσημη Αλληλογραφία**

υστρία

sterreichisches Staatsarchiv, Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wien, Politisches in 7 Griechenland

αλλία

inistère des Affaires Etrangères, Paris  
érie Correspondance Politique, Grèce

λλάδα

ιεύθυνση Ιστορίας Στρατού  
άκελος 1705

νωμένο Βασίλειο

he National Archives, Public Record Office

.DM 116, Record Office: Cases

.O. 32, Political and Other Departments: General Correspondence before 3, Greece

.O. 881, Confidential Print (Numerical Series)

**διωτική Αλληλογραφία**

λλάδα

Αρχείο Τρικούπη

Γεννάδειος

Αρχείο Δραγούμη

### Δημοσιευμένες Πηγές

Βουλή των Ελλήνων, Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής (Εθνικό Τυποαφείο, Αθήνα 1895).

## 2. Δευτερογενείς Πηγές

### Μονογραφίες

Αλεξανδρής, Κ., *Αι Ναυτικά Επιχειρήσεις του υπέρ της Ανεξαρτησίας Αγώνος, 1821-1829* (Ναυτική Επιθεώρησης, Αθήνα 1930).

Ανδρεάδης, Α., *Εθνικά Δάνεια και Ελληνική Δημόσια Οικονομία: Έργα, μ. 2* (Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1938).

Αργυρόπουλος, Π., *Το Ναυτικό της Ελλάδος Πρόγραμμα*, (Εστία, Αθήνα 07).

Bordeaux Général, *Une mission navale en Grèce 1884-1890. L'amiral Lefevre*, *La Méditerranée*, 19, (Sept. 1930), pp. 200-2.

Goltz, F.C, *Der Thessalische Krieg und die Türkische Armee* (E.S. Mittler und Sohn, Berlin 1898).

*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: η Ελληνική Επανάσταση και η ίδρυση ανεξάρτητου κράτους (1821-1832)* (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975).

*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεώτερος Ελληνισμός, 1833-1881* (Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977).

Kofos, E., 'War and Insurrection as Means to Greek Unification in the mid-Nineteenth Century', στο B. Kirally and G.E. Rothenberg (επιμ.), *War and Society in East Central Europe*, vol. 14 (Brookly Coll., New York 1979).

Lampe, J.R. and Jackson, M.B., *Balkan Economic History, 1550-1950: from imperial borderlands to developing nations* (Indiana University Press, Bloomington Ind. c. 1982).

Langer, W.L., *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902* (2nd edition, A. Knopf, New York 1956).

Λεβίδης, Ν. *Ιστορία του Ελληνο-Τουρκικού Πολέμου* (Ιγγλέσης, Αθήνα 1898).

Lhèritier, M., *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours: Le règne de Georges I avant le Traité de Berlin (1862-1878) - Hellénisme et Islamisme* (Les Presses Universitaires de France, Paris 1925).

Marder, A. J., *The Anatomy of British Sea power: a History of British Naval Policy in the Pre-dreadnought Era, 1880-1905* (3rd edition, Frank Cass, London 1972).

Μαρκεζίνης, Σ., *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας: η Συνταγματική σιλεία, 1863-1909*, (Πάπυρος, Αθήνα 1966).

Medlicott, W.N., *The Congress of Berlin and After* (Cass, London 1963).

Papadopoulos, G., *England and the Near East, 1896-1898* (Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1969).

Πουρνάρας, Δ., *Χαρίλαος Τρικούπης: η ζωή και το έργο του* (Ελεύθερος, Αθήνα 1976).

Φλεριανού, Αικ., *Χαρίλαος Τρικούπης: η ζωή και το έργο του*, τόμ. 1, Συλλή των Ελλήνων, Αθήνα 1999).

Φωκάς, Δ., *Χρονικά του Ελληνικού Ναυτικού, 1833-1873* (Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, Αθήνα 1923).

Ropp, T., *The development of a modern navy : French naval policy, 1871-1904*, (Naval Institute Press, Annapolis 1987).

Τσουκαλάς Γ., *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα, 1830-1922* (Θεμέλιο, Αθήνα 1977).

Wilson, H.W., *Battleships in action* (S. Low, Marstone Co, London 1926).

## Άρθρα

Demetrakopoulos, A., "The Contribution of the Hellenic Navy to the Allied Effort During the First Balkan War, 1912-13", *Acta, International Symposium Military History 'Mudros 92' 'Paulos Melas 92'* (Athens, 1993).

Λυκούδης, Σ. "Δεξιώσεις του Ακαδημαϊκού Στυλιανού Λυκούδη", *Ναυτική Επιθεώρησης*, 182, (1940), σελ. 149-92.

Μεζεβίρης, Γ., Το "Ναυτικόν Πρόγραμμα προ Πεντηκονταετίας", *Ναυτική Επιθεώρησης*, 134, (1934), pp. 117-37.

Strachan, H., "From Cabinet War to Total War" στο R. Chickering, S. Förer (επιμ.), *Great War, total war: combat and mobilization on the Western Front* (German Historical Institute; Cambridge University Press, Washington, D.C. and Cambridge 2000).

Yasamee, F.A.K., "Abdülhamid II and the Ottoman Defence Problem", *Diplomacy and Statecraft*, τόμ. 4, no. 1 (1993).

## Διδακτορικές Διατριβές

Fotakis, Z., *Greece, its Navy and the Foreign Factor, November 1910-March 1919* (D.Phil., Oxford 2003).

Reed, C. V., *The British Naval Missions at Constantinople, 1908-1914* (D.Phil., Oxford 1995).



Στα βιβλιοπωλεία

Βαγγέλης Χωραφάς – Λευτέρης Ριζάς

## ΚΥΠΡΟΣ

Γεωπολιτικές εξελίξεις στον 21ο αιώνα

Στέλιος Αλεξφαντής  
Λουκάς Αξελός  
Άριστος Αριστοτέλους  
Γεράσιμος Δ. Αρσένης  
Κώστας Βενιζέλος  
Κώστας Βέργος  
Σέργιος Ζαμπουράς  
Βύρων Θεοδωρόπουλος  
Ιωσήφ Ιωσήφ  
Σπυρίδης Ι. Καργάκος  
Τιμόθεος Κασκάνης  
Νίκος Κετσουρίδης  
Φοίβος Κλόκκαρης  
Θεόδωρος Κουλουμπής  
Ηλίας Κωνσταντινίδης  
Νίκος Κουτσού  
Μάρκος Κυπριανού  
Δημήτρης Κωνσταντακόπουλος  
Στέφανος Κωνσταντινίδης  
Λάκης Λάρκου  
Βάσος Λυσσαρίδης  
Ιωάννης Θ. Μάζης  
Γιαννάκης Λ. Ομήρου  
Θεόδωρος Πάγκαλος  
Τάσος Παπαδόπουλος  
Κώστας Παπακώστας  
Πέτρος Παπαπαλυβίου  
Αλέκα Παπαρήγα  
Μανούσος Παραγιουδάκης  
Αντώνης Σαμαράς  
Γιώργος Ε. Σέκερης  
Θέμος Χ. Σταφορόπουλος  
Άκης Τσαχαζόπουλος  
Γιάννης Χαραλαμπίδης  
Σωκράτης Χάσκος  
Ευάνθης Χατζηβασιλείου  
αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Β'

THE  
MONTHLY  
REVIEW  
IMPRINT

Πραξιτέλους 29, 105 60 Αθήνα T 210 3214488 F 210 3213578  
E [info@monthlyreview.gr](mailto:info@monthlyreview.gr) W [www.monthlyreview.gr](http://www.monthlyreview.gr)

THE  
MONTHLY  
REVIEW  
IMPRINT